

2. Гурова Л.Л. Процессы понимания в развитии мышления / Л.Л. Гурова // Вопр. психологии. - 1986. - № 2. - С.126-137.
3. Звегинцев В.А. Язык и понимание /В.А. Звегинцев // Вопр. психологии. - 1982. - № 1. - С.71-80.
4. Знаков В.В. Понимание в познании и общении / В.В.Знаков - М.: Изд-во Институт психологии РАН, 1998. - 232 с.
5. Исследование проблем психологии творчества / Отв. ред. Я.А.Пономарев. - М.: Наука, 1983. - 336 с.
6. Коваленко А.Б. Психологія розуміння / А.Б.Коваленко - К.: Геопринт, 1999. - 184 с.
7. Моляко В.А. Творческая конструктология (пролегомены)/ В.А.Моляко – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
8. Пономарев Я.А. Психологический механизм творчества // Человек в системе наук. - М.: Наука, 1989. - С.370-378.
9. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. - М.: Педагогика, 1973. - 424 с.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.9

Козицька І.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, асистент кафедри загальної психології (м.Київ)

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОЯВ АНТИНОМІЧНОСТІ ЇЇ БУТТЯ

У статті представлено детальний огляд різнобічних підходів та концепцій проявів амбівалентності в житті особистості. Досліджено ознаки антиномічних тенденцій в структурі амбівалентності ситуацій та переживань особистості. Проаналізовано шляхи зменшення тривоги в амбівалентних ситуаціях та подолання амбівалентних переживань, що складають невід'ємну частину буття особистості.

Ключові слова: амбівалентність, антиномічність, протиріччя, толерантність, подолання кризових станів, життєвий шлях особистості

В статті представлено детальний обзор разноплановых подходов и концепций проявлений амбивалентности в жизни личности. Исследованы признаки антиномических тенденций в структуре амбивалентности ситуаций и переживаний личности. Проанализированы пути уменьшения тревоги в амбивалентных ситуациях и преодоление амбивалентных переживаний, которые составляют неотъемлемую часть бытия личности.

Ключевые слова: амбивалентность, антиномичность, противоречие, толерантность, преодоление кризисных состояний, жизненный путь личности

The article represents a detailed overview of the diverse approaches and concepts of ambivalence manifestations in the life of an individual. The signs of antinomian tendencies in the structure of ambivalence of situations and experience of an individual have been investigated. The ways of anxiety reduction in ambivalent situations and overcoming ambivalent feelings which are an integral part of an individual's being were analyzed.

Keywords: ambivalence, antinomy, contradiction, tolerance, crisis states overcoming, an individual's way of life

Актуальність. Важливими умовами повноцінного розвитку людини є її усвідомлене прагнення до всебічного розкриття та реалізації власних потенційних

можливостей, спроможність визначати свій життєвий шлях та досягати поставлених цілей у процесі динамічного розвитку сучасного суспільства.

Особливої ваги набуває здобутий людиною досвід у переживаннях та ситуаціях, які ставлять її перед необхідністю постійного вибору із взаємовиключних у часі альтернатив, коли, як наслідок, людина втрачає інший, можливий варіант вирішення ситуації. Усвідомлення особистістю можливості втрати однієї з актуалізованих альтернатив прийняття рішення, реалізації дії або вчинку веде до того, що така ситуація набуває ознак антиномічності.

Слід зазначити, що антиномічність набула статусу універсальної категорії, яка отримала перспективу багаторівневого застосування в різноманітних науках, у тому числі, в психології. Людина є антиномічною істотою за способом власного існування, таким же антиномічним є її буття (Аристотель, М. О. Бердяєв, Г. В. Ф. Гегель, М. О. Лоський, Платон, І. Г. Фіхте, П. Флоренський та ін.). Більшість психологічних шкіл та напрямів визнавали та кваліфікували цей факт або у безпосередньо вибудованих концептах антиномічності як універсального феномена, сутнісної характеристики людського буття (С. Л. Рубінштейн, К. Ясперс та ін.), або у вигляді аналогових моделей психічних феноменів: амбівалентності (М. Кляйн, К. Левін, Г. Нюнберг, Ф. Перлз, К. Роджерс, Ф. Ріман, В. Франкл, І. Френкель-Брунсвік, З. Фрейд та ін.), конфлікту (М. Дойч, В. Мерлін, К. Хорні).

Метою дослідження є теоретичний аналіз різнобічних підходів до розкриття сутності амбівалентності в житті особистості та пошук ознак антиномічності в її проявах.

Сучасні науковці та практики у сфері психології часто звертаються до феномена антиномічності, розкриваючи його, описуючи в своїх наукових та психотерапевтичних працях. Відомий психотерапевт Ірвін Ялом, досліджуючи процес психотерапії, приходять до висновку, що рішення важко прийняти за багатьох причин, і деякі з них лежать в основі нашого буття. Так він приводить приклад: фраза «третього не дано», в якій на його думку лежить ключ до розуміння складності будь-якого рішення. Рішення, що неминуче містить в собі відмову: у будь-якого «так» є своє «ні», кожне прийняте рішення знищує всі інші можливості. Цікавим є факт, присутності феномену антиномічності в самому слові «вирішувати» (decide), корінь цього слова в англійській мові означає «вбивати», як і в словах «вбивство» (homicide) та «суїцид» (suicide) [6,10]. В українській мові також присутні схожі фонетичні аналоги: «вирішити» та «порішити».

Німецький психолог та психіатр Харольд Шульц-Хенке, досліджуючи природу людини завжди підкреслював, що структура усього живого, а людини – особливо, значно багатша, аніж про це можна думати чи уявляти. Вже сам факт, що людина є *zoon politikon*, істотою, що створює культуру, і живою істотою, яка знає про свою смерть, являє собою її важливу характеристику та має специфічні наслідки. Для розуміння людини важливо мати на увазі, що вона повинна вирішувати антиномічні конфлікти, тобто вміти справлятися з імпульсами, потребами і бажаннями, суперечливість яких нездоланна [7].

Слово «антиномія», можливо, у когось викличе асоціації лише з великими, трагічними конфліктами, які фатальним чином виникають у людини протягом його життя. При цьому легко забувають, що повсякденне життя кожної людини жадає від неї постійного рішення антиномічних проблем. Всі ми відчуваємо

розщепленість. Уже маленька дитина, що, за словами Шульца-Хенке, є не тільки «лютою» істотою, але й істотою, що має потребу в ніжності й підтримці, перебуває в справжньому антиномічному конфлікті. Навіть у тварини можна вже виявити ознаки розщепленості, але ж будь-яка тварина є насамперед інстинктивною істотою. У порівнянні з нею людину можна охарактеризувати як істоту, порівняно вільну, але разом з тим «розщеплену надвоє» або, краще сказати, «розщеплену на багато частин». Уже в протиставленні Фрейдом еросу й потяга до смерті міститься щось, що Шульц-Хенке називає антиномічним ставленням людини до світу в цілому, тобто до життя й смерті. Крім того, існують інтрапсихічні й інтерперсональні антиномії [8].

Інтрапсихічні антиномії виникають через те, що на світі є не так багато речей, які, якщо взагалі цікавлять людину, збуджують в ній тільки одну потребу. Слід зазначити, що інтрапсихічні конфлікти розігруються в основному між прагненням до моментального задоволення й властивим кожній людині прагненням до сталості. Так, наприклад, яблуко через його смак хочеться відразу з'їсти, але разом з тим за його красу хочеться зберегти й продовжувати радуватися його вигляду. «Людина влаштована так, що, по суті, настільки ж явно прагне до сталості, як і до того, щоб віддатися у владу моменту» [9].

На думку Шульца-Хенке, прагнення до сталості є настільки універсальним усвідомленим переживанням людини, що порівняльна нетривалість почуття задоволення після угамування анімалістичної потреби вселяє в людину тривогу, оскільки мінливість її лякає. І навпаки, задоволення духовних потреб більше відповідає прагненню людства до сталості, оскільки одержувати задоволення можна й від спогадів. Його, так сказати, можна повернути назад. Це, крім іншого, є причиною того, що людина розцінює переживання духовних спонукань як «вищі», а анімалістичних, навпаки, - як «нижчі». Через мінливість останніх вона може почати їх боятися й в остаточному підсумку відчути себе винною за своє власне прагнення до сталості. Подібне автономне почуття провини виявити дуже просто. Набагато драматичніше, однак, переживається почуття страху, що виникає тоді, коли власні потреби зіштовхуються із протилежними потребами інших людей, а можливими наслідками можуть виявитися ворожість або втрата любові. Шульц-Хенке пише: «Цей особливий страх втрати любові і є те, що становить важливу частину всіх сконденсованих переживань страху, які ми в такому випадку звичайно називаємо почуттям провини» [8].

Якщо людина зненацька розпізнає погрозу втрати любові або її захльостують автономні бурхливі почуття провини, то в розуму не залишається часу для керування. У такому випадку вступає в дію гальмування. Нам видається важливим указати на його універсальну, «здорову» наявність. «Дуже часто воно виникає без попередження, ненавмисно й не маючи потребу в тім, щоб бути навмисним, у панічному страху перед переживанням, що загрожує. І тоді одна із двох антагоністичних потреб раптом "автоматично" зникає». Шульц-Хенке вважає гальмування теперішнім «тим, що залишається в остачі» інстинктивним компонентом людської природи [9].

Антиномія є складовою частиною людського життя, і кожна людина в тім або іншому ступені буде зазнавати невдачі в прагненні гармонійно й безболісно долати неминучі конфлікти.

У ряді психологічних досліджень амбівалентність розглядається як один із змістових аналогів феномена антиномічності. Феномен амбівалентності – важливе поняття у психоаналітичних теоріях особистості (М. Кляйн, Г. Нюнберг, Ф. Ріман, Дж. Стівенс, З.Фрейд) і гуманістичній психології (К. Роджерс, Ф. Перлз, В. Франкл).

Психологічні дослідження амбівалентності можна умовно поділити на три напрями: 1) перший акцентує увагу на психодинамічних аспектах амбівалентності (Е. Блейлер, М. Кляйн, З. Фрейд), тому зрозуміло, що проблематика, яка аналізується, посідає помітне місце у психоаналітичних теоріях розвитку (К. Абрахам, Г. Блюм, Ф. Ріман); 2) другий представлений дослідженнями амбівалентності як різновиду психологічного конфлікту (К. Левін, Н. Міллер), та когнітивною концепцією (Р. Браун, Ч. Осгуд, Л. Фестінгер), що вивчає незадоволення потреби людського розуму в наступності, яка є основною передумовою амбівалентності; 3) третій напрям базується на дослідженні амбівалентної поведінки як «неспроможності» прийняти рішення (Р.Баркер, Д. Роттер). Психодинамічна теорія зосереджує увагу на конфліктних емоціях, прийнятті рішень у випадку неспроможності та імпульсивності намірів і дій особистості, програмуванні суперечливої поведінки.

Змістові складові амбівалентності наступні: 1 – одночасна подвійність явищ зовнішньої реальності, або внутрішнього світу (кожній базовій властивості відповідає властивість протилежної ознаки для рівноваги та здійснення гармонії, а кожній індивідуально-особистісній тенденції – анти-тенденція); 2 – непримиренні протилежності мотиваційної, поведінкової, афективної сфер особистості характеризуються рівною чи майже рівною силою та обсягом (рівновага і сталість явища, які пов'язані з однаково наявним протиставленням тенденцій, співіснування протилежностей у формі амбітендентності, тобто єдності, свідомого та несвідомого).

Отже, амбівалентність особистості – це властивість, яка виявляється у співіснуванні рівних за потенційністю, взаємоприйнятних, протилежних почуттів, думок, бажань та дій до зовнішнього чи внутрішнього світу, що феноменологічно закріплюється у афективній, мотиваційній та поведінковій сферах буття особистості [10]. Афективна складова (потяги, емоції, почуття) амбівалентності передбачає співіснування одночасного переживання задоволення-незадоволення й обов'язково толерантність до цієї протилежної подвійності як спроможність людини сприймати, усвідомлювати, інтегрувати властивості актуальної амбітендентності. Звідси - здатність людини витримувати фрустрованість (незадоволеність) роздвоєних потреб, цінностей, ситуацій без внутрішніх руйнівних наслідків (наприклад, емоційного «жування» і швидкого виходу із фрустраційної толерантності (І. Френкель-Брунsvік, С. Розенцвейг) й водночас конкордатної амбівалентності [2]. Фрустраційна інтолерантність (як нетерпимість до амбівалентності) відрізняється від фрустраційної толерантності тим, що афективні протилежності інтегрують частково (дискордантна амбівалентність) чи повно (патологічна).

Позиція В. А. Лекторського пояснює різновиди толерантності (байдужість, неможливість взаєморозуміння, зневажливість, розширення власного досвіду і критичний діалог), розглядаючи її в залежності від рівнів переживання [5]. Дійсно, переживати фрустраційну толерантність на засадах роздвоєння можна свідомо,

творчо, самостійно й таким чином зменшувати у процесі внутрішнього критичного діалогу фрустраційну інтолерантність. П. В. Лушин, досліджуючи феномен „толерантності до невизначеності”, підкреслює, що «наявність конфлікту, хаосу та ознак невизначеності в ситуації є ознакою переходу на новий виток розвитку, а отже – й стабільності. У даному зв'язку толерантне ставлення до невизначеності і хаосу, а іноді, навіть пряма його стимуляція (шляхом відмови від прямого управління, використання фактору часу) сприяє породженню адекватних способів самоорганізації і, як наслідок, стабільності» [3].

Поведінковий бік амбівалентності особистості знаходить вияв у площині внутрішньої боротьби та суперечки між агресією та доброзичливістю. Так А. Маслоу і К. Роджерс, описуючи ворожість, ревності тощо, котрі виникають через неможливість задовольнити базисні потреби у коханні, захищеності і приналежності, не вважають агресію центром психічного світу людини, тому що саме фрустраційні потреби переважно найпривабливіші для неї [4].

Найбільш сильна реакція на амбівалентність особистості – агресія, яка реалізується як фізична чи словесна атака, спрямована на те, щоб нашкодити окремому об'єкту, або й знищити його. Амбівалентна агресія зазвичай супроводжується почуттям роздратованості, гніву чи злості, які спрямовані то на зовнішні об'єкти, то на саму особу. Така агресія відіграє подвійну роль: сприяє усуненню перешкоди та зменшує емоційне напруження. Вибух гніву приносить афективне полегшення навіть тоді, коли амбівалентну перешкоду не можливо усунути чи здолати. Якщо соціальні норми відчутно тиснуть на людину, то агресія переміщується всередину її психоструктури та перетворюється на самоагресію, яка супроводжується тривогою [4].

У поведінці руйнівний вплив амбівалентної агресії виявляється у вигляді регресії, для якої показовими є неадекватні реакції (безпідставний крик чи мовчання). Негативні наслідки такої поведінки полягають у тому, що людина вперто повторює певні дії, незважаючи на те, що вони не дають позитивних результатів. Така впертість дратує навколишніх, тому що не завжди сприймається як переживання труднощів [1].

Отже, можна стверджувати, що амбівалентність у своїх проявах, носить характер антиномічності. Особливо яскраво розкриває сутність цього концепту дослідження амбівалентної поведінки як «неспроможності» прийняти рішення. Під час прийняття рішення людиною, яка перебуває в антиномічній ситуації, саме неспроможність, складність прийняття рішення стає основною частиною дослідження потенціалу подолання особистістю антиномічності психічних станів.

Висновки. Здійснивши історико-теоретичний аналіз проявів амбівалентності в житті людини, можна зробити висновок, що досліджуваний феномен за своїми зовнішніми та внутрішніми проявами носить ознаки антиномічності, яка розкривається (розгортається) у континуумі людського буття, а отже – кожного моменту та аспекту існування особистості.

Список використаних джерел

1. Габреева Г. Ш. Самоуправление психическим состоянием: учеб. пособие / Г. Ш. Габреева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. – 63 с.
2. Леонова А. Б. Психологические средства оценки и регуляции функциональных состояний человека / А. Б. Леонова. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 161 с.
3. Лушин П. В. Толерирование неопределенности как способ экологического управления / П. В. Лушин // Практическая психология и социальная работа. – № 12. – К., 2010.

4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
5. Слободчиков В. И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека / В. И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 1986. – № 6. – С. 14-22.
6. Ялом И. Д. Экзистенциальная психотерапия / И. Д. Ялом. – М. : Класс, 2000. – 576 с.
7. Schultz – Hencke H. Der gehemmte Mensch, Entwurf eines Lehrbuchs der Neo – Psychoanalyse. 1942. – 257 p.
8. Schultz – Hencke H. Lehrbuch der Traumanalyse. 1949 – 377 p.
9. Schultz – Hencke H. Lehrbuch der analytischen Psychotherapie. 1952 – 520 p.
10. Leben mit Gefühlen: Emotionen, Werte und ihre Kritik / Hrsg. B. Merker. – Paderborn : Mentis, 2009. – 290 S.
11. Yalom Irvin David. Existential Psychotherapy New York: International Universities Press, 1980.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.9.07

Коротаева И. В.[°]

Московский Государственный университет имени М. В. Ломоносова, кандидат психологических наук, старший научный сотрудник, (г. Москва)

МЕТАКОГНИТИВНОЕ РАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Дослідження присвячено діагностиці метакогнітивного розвитку студентів психолого-педагогічних спеціальностей на прикладі функціонування стратегії «виділення головного», яку переважна більшість учнів називають у самозвітах основною в процесі засвоєння матеріалу. Отримані дані свідчать про відсутність рефлексивного уявлення про структуру наукового знання в орієнтувальній основі дії з виділення головного у тексті пояснювального типу, яка стихійно склалася у студентів. Лише 1% студентів-педагогів і 5% студентів-психологів виконують дію у відповідності до академічних уявлень.

Ключові слова: метакогнітивні знання, стратегія виділення головного, структура наукового знання, текст пояснювального типу

Исследование посвящено диагностике метакогнитивного развития студентов психолого-педагогических специальностей на примере функционирования стратегии «выделения главного», которую подавляющее большинство учащихся называют в самоотчетах основной в процессе усвоения материала. Полученные данные свидетельствуют об отсутствии рефлексивного представления о структуре научного знания в стихийно сложившейся у студентов ориентировочной основе действия по выделению главного в тексте объяснительного типа. Только 1% студентов-педагогов и 5% студентов-психологов выполняют действие в соответствии с академическими представлениями.

Ключевые слова: метакогнитивные знания, стратегия выделения главного, структура научного знания, текст объяснительного типа

We are interested in the professional development of the students majoring in education and psychology: how do they use metacognitive strategies and monitor their comprehension working on the content of the expository text. According to students' self-reports they single out the most important information in the text. We were interested in criteria used by students during the differentiation of the main information in a special constructed expository text. The main statements of sixteen sentences are five ones describing the scientific facts and three – with their explanation. Secondary sentences included five nominative definitions, historical date and the ascertaining of significance of the problem. The choice of eight sentences containing description of the facts and their explanation indicates to the normative